

Het Leidse stadhuis van C. J. Blauw (foto E. J. Mellegers).

Heemschut: Geen valse antiquiteit

De Leidse raadhuiskwestie in 1929

De architectuur-diskussie over de nieuwbouw van het Leidse stadhuis na de befaamde brand in 1929 geeft een aardig beeld van de bemoeienis van overheden en particulieren met een bouwplan in opdracht van de overheid. De rol van de Bond Heemschut is ook opmerkelijk. Heemschut koos voor de moderne architectuur van Dudok. De Leidse student kunstgeschiedenis Kasper van Ommen ging op onderzoek uit.

Zestig jaar geleden, op 12 februari 1929, verwoestte een fel uitslaande brand het stadhuis van Leiden. Dit bouwwerk uit 1598 naar ontwerp van architect Lieven de Key brandde in enkele uren volledig uit, op de gevel aan de Breestraat na. Nog terwijl de brandweercorpsen uit Leiden en omgeving de smeulende resten van het stadhuis nablusten, was kunstminnend Nederland reeds druk bezig met het maken van de herbouwplannen. Dat het stadhuis herbouwd moest worden daar was iedereen het over eens. De meningen liepen nogal uiteen over waar het nieuwe stadhuis moest komen en wie het zou mogen ontwerpen.

Het college van Burgemeester en Wet-houders besloot enige orde in de vele uiteenlopende meningen te scheppen. Het college droeg daarom de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg op, te onderzoeken in hoeverre de oude gevel van het stadhuis te behouden en te restaureren zou zijn. De brand had ook de toren volledig verwoest, zodat de Rijkscommissie zich ook buigen moest over de plannen voor een eventuele herbouw van de toren. In haar verslag bracht de commissie het volgende advies aan B&W over. Nagenoeg de gehele gevel kon behouden blijven en zou na een grondige restauratie in het nieuwe stadhuisplan opgenomen kunnen worden. Met betrekking tot de toren werd het advies gegeven deze niet te herbouwen, maar daarentegen een geheel nieuwe toren te laten ontwerpen. Het rapport werd

afgesloten met het dringende advies 'één van Nederlands beste architecten te benaderen om schetsontwerpen te maken voor een nieuw stadhuis ter plaatse van het oude, met een nieuwe toren en een nieuw front aan de Vischmarkt met behoud van den te restaureren ouden gevel(...)'

De gemeenteraad besloot deze opdracht aan de architect *W. M. Dudok* toe te kennen. Dudok was in de periode 1915-1917 werkzaam geweest als plaatsvervangend directeur van de *Leidse Gemeentewerken*, en bekleedde destijds de functie van *Gemeentearchitect van Hilversum*.

De aanstelling van Dudok zou niet bij iedereen in goede aarde vallen. Na de publicatie van zijn ontwerp en de toelichting daarop in het *Bouwkundig Weekblad 'Architectura'* van 23 augustus 1930 barstte de kritiek los. Het waren naast enkele critici en bijna alle professoren van de Leidse Universiteit, vooral de traditionalistische architecten die kritiek uitten op de plannen van Dudok en de gemeente Leiden. Van hoog tot laag werd gediscussieerd. Het werd een slepende zaak.

De protestbrief van Van Moorsel

Een zeer duidelijk beeld van deze discussie kan verkregen worden uit de vele protestbrieven die in de tijd in omloop waren. Een van deze brieven heb ik kort geleden bij toeval ontdekt in het archief van het R.K.D. te Den Haag. Deze op 27 augustus 1930 gedateerde brief werd geschreven door de architect *C.M. van Moorsel* en

is gericht aan de kunstcriticus *Albert Plasschaert*. In de brief vroeg Van Moorsel aan Plasschaert samen met hem en de schilder *Dirk Nijland* een kritiek aan te tekenen tegen het raadhuisontwerp van Dudok. Van Moorsel protesteerde heftig tegen de door de gemeente geformuleerde opdracht en haar keuze voor Dudok als bouwmeester. Vooral de zinsnede *'Aan deze architect wordt volkomen vrijheid gelaten, zowel wat de afbakening en de al of niet vrijlegging van het bouwterrein en de plaats van de toren betreft, als ten aanzien van de vormgeving'* was hem een doorn in het oog. De gemeenteraad was met dit advies ingestemd met 24 tegen 19 stemmen. In december 1929 werd de opdracht aan Dudok verder gespecificeerd. Hij zou twee ontwerpen maken één met en één zonder het behoud van de oude gevel. Het tweede ontwerp zou eventueel gerealiseerd kunnen worden op een nieuw te bepalen locatie. De gemeenteraad zou 'onder voorbehoud van 's-Raads vrije beoordeling en keuze, of en zoo ja welke der ingezonden plannen tot uitvoering zal worden gebracht', haar keuze na januari 1930 bepalen. De meeste kritiek werd geuit op het feit dat de gemeente slechts één architect uitgenodigd had om deze opdracht uit te voeren. Er was al eerder onenigheid ontstaan tussen verschillende architecten omtrent het behoud van de oude gevel.

Berlage vóór sloop

Een groot voorstander van de sloop ervan was *H.P. Berlage*, terwijl *A. van der Steur* zich fel tegen de sloop keerde. Toen de gemeente in 1931 een brief van de minister van *Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen* ontving waarin het behoud van de oude gevel verplicht gesteld werd, viel het tweede deel van Dudoks opdracht weg. Deze brief was een steun voor alle tegenstanders van de plannen om hun protest voort te zetten.

Van Moorsel schreef in zijn brief: 'Het was mijn plan, deze kritiek, met Uw naam ondertekend, aan verschillende hierbij genoemde personen te zenden, met het doel adhesie te ontvangen voor een schrijven aan B&W van Leiden.' De brief werd gevolgd door een namenlijst, waarop de namen van diegenen voorkwamen die verzocht werden te protesteren en die daar ook gehoor aan gaven. Deze lijst bevatte de namen van ondermeer alle professoren van de Leidse universiteit, enkele 'Delftse School' architecten, zoals *M. J. Granpré-Molière*, *H. Koldewey*, *E. H. Kraayvanger* en *A. J. Kropholler*. Tevens ondertekende een aantal architecten dat in die tijd min of meer tot het 'Nieuwe Bouwen' behoorde de protestbrief, onder hen *J. P. Oud*, *J. B. van Loghem* en *F. P. J. Peutz*. Enkele andere welbekende ondertekenaars waren *H. P. Bremmer*, *J. Mendes da Costa*, *Henri Polak*, *C. Veth*, *P. C. Boutens* en *W. F. Weremeus Buning*.

In de brief werd aangevoerd dat 'het raadhuis van Dudok even goed voor elke andere stad had kunnen dienen. Het is al-lerminst in aansluiting aan het karakter der stad, noch aan dat der naaste omgeving.' Volgens Van Moorsel hield Dudok in het geheel geen rekening met de wensen van de Leidse bevolking en vatte hij de oude gevel als een 'quantité négligeable' in zijn

ontwerp op. 'Het is een plan, waarin de persoonlijke voorkeur van een artiest zeegeviert over het bestaande stadschoon en wel op een wijze, waarop het oude karakter ruw verbroken wordt door de brutale verhoudingen en de ongewoon modieuze detaillering.'

Het advies van de Bond Heemschut

Naast de vele kritiek vond het onderwerp ook wel enige bijval, vooral onder een groep modernistisch ingestelde architecten. Ook de Bond Heemschut, door velen beschouwd als de organisatie, die opklaring zou kunnen brengen in deze kwestie, werd aangezocht ook zijn oordeel te geven. Na de publicatie van het ontwerp van Dudok, verzocht de redactie van het 'Leidse Dagblad', de Heemschutbestuurder *A. A. Kok*, om een spoedoordeel te formuleren over het ontwerp. Kok, die naast bestuurder van de Bond Heemschut werkzaam was bij de *Dienst der Publieke Werken* van Amsterdam als restauratie-architect, gaf gaarne gehoor aan dit verzoek. Ondanks de verschillende uiteenlopende meningen die ook binnen de bond bestonden, verkoos Kok toch als spreekbuis voor de gehele organisatie naar buiten te treden.

In het artikel dat verscheen in *Heemschut* van augustus 1930 brak Kok een lans voor het ontwerp van Dudok. Hij maande ten eerste tot rust in de gelederen en prees het gemeentebestuur van Leiden om haar koel-nuchtere prestatie slechts één architect voor de opdracht uitgenodigd te hebben. 'Immers, wil men iets goeds, men ga naar één persoon in wiens kunnen men vertrouwen heeft,' zo schreef hij. In zijn ogen had de gemeente echter niet de opdracht in twee delen mogen splitsen. Het ontwerp voor de herbouw op de oude plaats was krachtig genoeg, vooral de aanpassing van 'een goede betrekking tot de toren' oordeelde Kok met een verrassend heldere kijk. Hij schreef: *'het is ondertussen heel juist dat die oude toren niet als de Phoenix - uit de asche herrezen - nieuw leven is ingeblazen want hoe schoon de oude toren was, hij was verbrand, er was niets van over, herleving zou beteekenen een valsche antiquiteit.'*

Ook noemde Kok het grote binnenhof en de winkelgalerij aan de *Vischmarkt*. De architectonische vormgeving omschreef Kok als volgt: 'Dudok maakt nu eenmaal goede en vrij eenvoudige Hollandsche bouwkunst, iets zwenkende naar 't internationalisme doch niet tot de grens die men gemeenlijk als 'neue Sachlichkeit' aanduidt. Kok kwam oprecht voor zijn mening uit, doch liet niet na ook enkele kritiek te uiten. Zo vond hij de hoge toren (Kok noemde het zelfs een schacht) te monumentaal en van te grote afmeting, terwijl hij het gehele ontwerp een zeker percentage teveel internationaal en te weinig specifiek Hollands achtte. De conclusie die hij echter trok was zeer positief. Hij vond het ontwerp 'echter van onze tijd en omdat elke tijd gaf wat de tijd medebracht, daarom is het goed.' En 'het ontwerp is knap en 't is een schetsplan dat bij uitwerking - het werk van Dudok kennende - zal winnen'. Dit pakte echter geheel anders uit.

Tekening van het ontwerp van Dudok.

Dudok verloor

De kritiek won het van de bijval zodat de gemeenteraad besloot Dudok van de opdracht te ontheffen en nodigde, bij raadsbesluit van 11 juli 1932, de architecten *C. J. Blaauw*, *A. J. Kropholler*, *H. F. Mertens* en het Leidse architectenduo *Buurman-van der Laan* uit om ontwerpen in te leveren voor het stadhuis. Ook Dudok werd benaderd om aan de prijsvraag deel te nemen, maar hij weigerde iedere verdere medewerking aan de gemeente te verlenen.

De prijsvraag vond doorgang en zou voornamelijk tussen Blaauw en Kropholler gestreden worden. Ook nu weer heerste er verdeeldheid, vooral onder architecten van de *B.N.A.* Het overgrote deel van kunstminnend Nederland was al zeer tevreden met de terugtrekking van Dudok uit de gehele raadhuis-kwestie. Voor de leden van de *B.N.A.* waren er echter nog steeds redenen genoeg de strijd voort te zetten. In deze strijd deinsden ze er niet voor terug hun keuze kracht bij te zetten met politieke en godsdienstige argumenten. Verwijten klonken over en weer. Naast de architecten bepaalden verschillende kunstcritici hun mening. Zo kwam *Cornelis Veth* in zijn kroniek in het maandblad voor de beeldende kunsten meerdere malen terug op de raadhuis-kwestie. Hij sprak zich uit voor het ontwerp van Kropholler en zag zich in deze keuze terzijde gestaan door 'hen die geacht worden kunsten in ons land te vertegenwoordigen! Hij noemde *H. P. Bremmer*, *A. Plasschaert*, *D. Nijland*, *J. Raedecker* en de architect *Jan Jans*. Een andere schrijver die een artikel publiceerde in hetzelfde maandblad, *Mr. W. Feltkamp*, schreef in 1933 dat 'een architect niet enkel beoordeeld kan worden door zijn ontwerpen op papier, maar ook door het bekijken van het tot stand gekomen werk.' Uit dit oogpunt bezien schreef hij over Blaauw het volgende: 'Blaauw verloochent al zijn modernisme (Blaauw behoorde aanvankelijk tot de 'Amsterdamse School') en maakt een ontwerp zonder enig persoonlijk accent.' Over Kropholler schreef hij 'Kropholler daarentegen behoeft zijn wezen geen geweld aan te doen om een passend geheel te leveren.' Al deze steunbetuigingen aan het adres van Kropholler hadden geen invloed op het besluit van de gemeenteraad. Op 20 december 1933 wees de raad, met 21 voor en 17 stemmen tegen, Blaauw aan als winnende architect van de raadhuisprijsvraag. Veth sputterde nog wat tegen. De beslissing was in zijn ogen onjuist en ongeldig, omdat de juiste verhouding van stemmen door hem op 18 voor en 17 tegen gesteld werd, en er dus geen sprake was van een overgrote meerderheid. De definitieve uitslag, volgens Veth, was tot stand gekomen doordat op het laatste moment drie christelijke raadsleden overstapten. Zij gunden de katholieke Kropholler de overwinning blijkbaar niet. De kritiek van Veth haalde niets uit. Begin juli 1934 kreeg Blaauw de definitieve opdracht toegewezen.

En zo verwierf Leiden zich een stadhuis, dat werd tot iets wat het nooit had mogen worden: geen uiting van de moderne tijd, maar een valse antiquiteit.